

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
İSLÂM İLİMLERİ ENSTİTÜSÜ YAYINLARI - SAYI : 3

İSLÂM İLİMLERİ ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

III

Müdür

Prof. Dr. Neşet ÇAĞATAY

ENSTİTÜ YÖNETİM KURULU

Müdür

Prof. Dr. Neşet ÇAĞATAY

Genel Sekreter

Prof. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU

Üyeler

Prof Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU

Prof. Dr. Hüseyin ATAY

Doç. Dr. Mehmet HATİBOĞLU

İbn Hisâm'ın hayatı hakkında fazla bilgi vermediği sahisiyetlerden biri de Abdu'l-Melik b. Hişâm b. Eyyâb el-Hîmyerî el-Basrî'dir. Basrada doğmuş orada yetişmiş, sonra Misîra yerleşmiş ve orada 218/834 senesinde vefat etmiştir. Bazı kaynaklar onun 213/828 yılında ölmüş olduğunu kaydedeler. Basrada doğup Misîr'da ölen bu zâtın bu iki belde arasındaki hayatı hakkında da hiç bir bilgi mevcûd değildir. İbn Hisâm'ın yaşadığı asırda, ilim genellikle işitme yoluyla (semaen) alınır; ilim almak için o devir âlimleri çeşitli beldeleri dolaşırlardı. İbn Hisâm'ın da, doğub olduğu iki beldenin dışındaki başka yerleri de dolaşmış olması ihtimali kuvvetle muhtemeldir. Zira sâhib olduğu arab dili bilgisi ve edebiyatına vukufu, neseb (soy) ve tarih bilgisi hakkındaki malûmatı, yukarıdaki iki beldede kalmakla elde edilemeyecek mahiyettedir. Arab dili, nahiv, neseb ve tarih hususundaki bilgisi, bu gün elimizde mevcûd olan eserlerinde kendini göstermektedir. Hele "Sire" üzerindeki emeği İbn İshâk'inkinden az değildir¹⁾.

İbn Hisâm, İbn İshâk'ın eserini o şekilde ta'dil ve İslah etmişdir ki, eserin asıl müellifi olan İbn İshâk'unutulmuş, eser ibn Hisama nis-

İBN HİSAM

VE SİRESİNDEKİ GARİBU'L-KUR'ÂNI

SİRESİNDEKİ GARİBU'L-KUR'ÂNI

Prof. Dr. İsmail CERRAHOĞLU

Kaynakların, hakkında fazla bilgi vermediği sahisiyetlerden biri de Abdu'l-Melik b. Hişâm b. Eyyâb el-Hîmyerî el-Basrî'dir. Basrada doğmuş orada yetişmiş, sonra Misîra yerleşmiş ve orada 218/834 senesinde vefat etmiştir. Bazı kaynaklar onun 213/828 yılında ölmüş olduğunu kaydedeler. Basrada doğup Misîr'da ölen bu zâtın bu iki belde arasındaki hayatı hakkında da hiç bir bilgi mevcûd değildir. İbn Hisâm'ın yaşadığı asırda, ilim genellikle işitme yoluyla (semaen) alınır; ilim almak için o devir âlimleri çeşitli beldeleri dolaşırlardı. İbn Hisâm'ın da, doğub olduğu iki beldenin dışındaki başka yerleri de dolaşmış olması ihtimali kuvvetle muhtemeldir. Zira sâhib olduğu arab dili bilgisi ve edebiyatına vukufu, neseb (soy) ve tarih bilgisi hakkındaki malûmatı, yukarıdaki iki beldede kalmakla elde edilemeyecek mahiyettedir. Arab dili, nahiv, neseb ve tarih hususundaki bilgisi, bu gün elimizde mevcûd olan eserlerinde kendini göstermektedir. Hele "Sire" üzerindeki emeği İbn İshâk'inkinden az değildir¹⁾.

İbn Hisâm, İbn İshâk'ın eserini o şekilde ta'dil ve İslah etmişdir ki, eserin asıl müellifi olan İbn İshâk'unutulmuş, eser ibn Hisama nis-

1) İbn Hisâm'ın hayatı hakkında fazla bilgi için bkz.: Abdurrahmân es-Süheyli, er-Ravzu'l-Unuf, Misîr 1332/1914, Mukaddime I.5; Ebû'l-Fidâ, Kitâbu'l-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer, Misîr, ilk tabu, II.29-30; İbn Hallîkân, Vefeyâtu'l-A'yân, el-Kâhire, 1367, II.349-350; İbnu'l-İmâd el-Hanbelî, Şezerâtu'z-Zeheb, el-Kâhire 1350, II.45; es-Suyûti, Buğyetu'l-Vuâat, Misîr 1384; II.115; es-Suyûti, Husnu'l-Muhâdara, Misîr Matbaatu'l-Mevsua, I.254; Kâtib Çelebi, Keşfizzunnâ, İstanbul 1941-1943, I.179, II.1012; Bağdatlı İsmail Paşa, Hediyyeti'l-Ârifîn, İstanbul 1951-1955, I.624; Omer Rıza Kahhâle, Mu'cemü'l-Müellifin, Dımaşk 1960, VI.192; Hayruddin ez-Zrikî, el-A'lâm, ikinci tab'î, IV.314; C.Brockelmann, Geschichte der Arabischen Litteratur Leiden 1937-1942, Suppl.I.206; Fuâd Sezgin, Geschichte des Arabischen Schrifttums, Leiden 1967; I.297-299; Caetanî, İslâm Tarihi (H.Cahid tercemesi) İstanbul 1929; I.76; İslâm Ansiklopedisi, V.754; Abdülmelik b. Hisâm, es-Siretu'n-Nebeviyye (Mustafa, es-Sakâ, İbrahim el-Eh-yârî, Abdülhafîz Şelebi neşri) Misîr ikinci tabî, 1375/1955, Mukaddime, s.17-18.

bet edilmiştir. Yine onun, Vehb b. Münebbih tarafından nakledilen Güney Arabistan hikâyeleri, incillerdeki hikâyelerle karıştırılarak, Himyer hükümdarları hakkında bilgi veren “Kitâbu’t-Ticân fi Mulûki Himyer” adlı bir eseri vardır. Bunlardan başka onun arab dili ve edebiyatındaki yerini gösteren, siyerede geçen şîrlerin gariblerini şerheden mühim bir eseri mevcuttur.

Biz bu yazımızda, İbn Hisâm’ın “es-Siretu’n-Nebeviyye” adlı eserinde dağınık vaziyette Garîbu'l-Kur’âna dair verdiği örnekleri bir araya getirip değerlendirmeye çalışacağız. Yukarıda da söylediğimiz gibi İbn Hisâm, İbn İshâk’ın eserini tadil ve İslâh ederek, adetâ esere kendi damgasını basmuştur. Acaba İbn Hisâmın bu eser üzerinde yaptığı tadiller ve İslahat nelerdir? İbn İshâk’ın rivayet ettiği uzun haberleri kısaltmış, tenkid etmiş, zikredilmeyen bazı haberleri de ilâve etmiştir. Bilhassa müphem olan şahıslar İbn Hisâm tarafından açıklanmış, adetâ onların nesebleri tayin edilmiştir. Bizzat İbn Hisâm, bu eser üzerinde ne şekilde çalıştığını ve neler yaptığını, kısaca takip ettiği metodу, şöyle anlatmaktadır”. Allah dilerse ben bu kitaba, İbrahimoğlu İsmailden, Allah’ın Rasûlüne kadar olan ve onu dünyaya getirenlerin evlâtları ve sayıları hakkında uygun olan haberleri anlatmakla başlıyorum. Sözü uzatmamak için, Hazreti İsmail’ın diğer oğullarını zikretmeyip, Allah’ın elçisinin hayat hikâyesine geçiyorum. Yine kısaltma maksadı ile, İbn İshâk’ın zikredip de, Allah elçisinin adı geçmeyen ve hakkında Kur’ândan bir şey nâzil olmayan ve şu hitaba sebeb, tefsir ve delil teşkil etmeyen hususları terkettim. Yine, şiir ehlinin tanımadığı bir takım şîrleri, çırkin ve bazı insanları kötüleyen sözleri ve el-Bekkâf’ın sağlam saymadığı bazı rivayetleri almadım. Bu saydıklarımın dışındaki rivayetleri, rivayet edildiği ve bilindiği gibi aldım¹ demektedir. Bu, ifadenin ışığı altında, eser tetkik edilince görülür ki, İbn Hisâm hâkikaten dediklerini yapmış ve metodunu gayet güzel bir şekilde uygulamıştır.

İbn Hisâm’ın bu eseri, Hazreti Peygamberin hayatına ışık tutması yönünden ehemmiyeti olduğu kadar, Kur’ân, tefsir, hadis, arab dili ve edebiyatı yönünden de son derece kıymetlidir². Hazreti Peygamber-

1) es-Sire, Mukaddime, s.4.

2) 1936 senesinde Kahirede dört cild halinde basılan ibn Hisâm’ın Sire’sinin, sadece birinci cildi, tarihi ilgilendiren kısımları, Prof.Dr.Izzet Hasan ve Prof.Dr.Neşet Çağatay tarafından türkçeye tercüme edilmiştir. Tefsir, hadis, ve arab dilini ilgilendiren kısımlar” burada arab diline ait bir kelime açıklaması atlanmıştır” şeklinde bir ibare ile tercüme edilmemiştir. Biz bu eserin tefsir yönündeki ehemmiyetini göz önünde tutarak ve bu yolda çalışacaklara yardımcı olmak ümidiyle, eserdeki garîbu'l-Kur’âna ait kelimeleri ve izahlarını bir araya topladık.

rin adım adım hayatı anlatılırken, nâzil olan âyetler de zikredilmekte, onların nüzûl (iniş) sebebleri açık bir şekilde ortaya konulmaktadır. Âyetlerin iniş sebeblerini bilmek, Kur'ânı anlamalarını ve onu tefsir edebilmeyen şüphesiz en mühim unsurlarından biridir. Tefsir alanında Sahabeyi yücelten en mühim âmil, onların nüzûl sebeblerine vâkif olmalarıdır. Bu muhterem zevât, sebeblerle hükümler arasında mü'nasebet tesis edebilmişlerdir. Âyetlerin iniş sebeblerini bilmek, bize sadece tarihî yönden değil, inançın imanını kuvvetlendirmek, inkâr edenin de doğru yolu bulmasına vesile olmak için, emredilen şeylerin hikmetini anlattığı gibi, âyetlerden kastedilen mânada kolaylıkla anlaşılmış olur. İbn Hisâm'ın bu eseri, nüzûl sebebleri yönünden bir tez konusu yapılacak kadar önemlidir.

İbn Hisâm'ın bu eserde yaptığı diğer mühim bir iş, âyet, hadis ve şiirlerde geçen garib kelimeleri izah edip açıklamış olmasıdır. Biliyoruz ki, diller ve kelimeler, canlılar gibi doğalar, gelişirler, değişirler ve zamanla yok olabilirler. Âyetler, hadisler ve eski şiirlerdeki bazı kelimeler, zamanla değişik anlamlarda kullanılmışlar ve ilk devirlerde ifade etmekleri mânayı da vermemektedirler. Kur'ân, hadis ve şiirde mühim olan, bunları vaz'edenlerin ne ifade etmek istediklerinin bilinmesidir. Allah Taâla'nın bu âyetle veya âyetteki bu kelime ile neyi kasteddiğini, Hazreti Peygamberin bu sözü ile neyi muradettigini, şâirin bu beyti veya mîsrâî ile ne demek istedigini, o ifadeler içerisindeki kelimelerin, söylendiği anda hangi anlamda kullanıldığı bilmekle mümkün olur. Bu sebebten, tefsir ilminde "Garibu'l-Kur'ân", Hadisde, "Garibu'l-Hadis", şiirde garib kelimelerin izâhi gibi ilim kolları ortaya çıkışının ve gelişmişliği.

Garib kelimesi, lûgatta yabancı ve acîb manasına gelir. Garib adam dediğimiz zaman, vatanından uzak, ailesinden uzak kalmış kimse aklimiza geldiği gibi, kelâmda (sözde) garib denilince, mâna itibariyle kapalı ve anlayıştan uzak, yabancı dil ve lehçelerden giren bazı kelimelerin, o dilin bünyesinde herkes tarafından biliinmemesinin ifadesi olmaktadır. İslâmın ortaya çıkış esnasında, arab dili ve edebiyatının zenginliği ve lehçelerinin çok bol ve çeşitli oluşu ve yine bu dilin yeni kelimelerin teşekkülü için zengin bir iştikak kaynağına sahib oluşu, böyle bir meselenin ortaya çıkışmasına sebeb olmuştur. Gerek âyetlerin ve gerekse hadislerin gariblerini izah etmek için, çeşitli arab şâirlerinin şiirlerinden veya halk deyimlerinden şahidler getirilmiştir. Bu konuda zamanımıza kadar çok sayıda müstakil eserler dahi yazılmıştır. Yaşadığı devir itibarıyle meşhur bir dilci ve gramerçi olan İbn Hisâm, bu

eserde yaptığı islahat ile ortaya koymağá çalıştığı bu konu, hakikaten tefsir, hadis ve arap dili sahasında çalışacaklar için tükenmez bir hazine kıymetindedir.

Bize ulaşan rivayetlerden anlaşıldığına göre, daha sahabe zamanında Kur'an âyetlerinde garib ve anlaşılması zor bir takım kelimelerin tefsiri için arab şiirine müracaat ihtiyacı kendini hissettirmiştir. Hicretin ikinci asrında kendisini bâriz bir şekilde hissettiren filolojik cereyanâ tâbi olarak bu faâliyet, şifâhi olmaktan ve sorulan âyetlere göre ortaya çıkan cevaplar şeklinde münferid bir halde kalmaktan kurtularak, yavaş yavaş bir ilim haline gelmeye ve bu alanda müstakil eserler meydana getirilmeye başlandı. Bu işin haklı olarak ilk mümessili Abdullah b. Abbas sayılırsa da, onun bu işi müstakil bir ilim olarak ele aldığı ve müstakil bir eser meydana getirdiği söylenemez. Ancak bu işin müteakib nesillere kaldiği, fakat aradan geçen asırların meydana getirdiği mesafe ve rivayetlerin ihtilâfi, Garibu'l-Kur'an diye anılan ilk eserin müellifini tanıyabilmemize mâni olmaktadır. Mükemmel olusundan dolayı Ebu Ubeydenin eseri nev'inin ilki addedilebilir. İlk asırlardan başlayıp, yakın zamanlara kadar yazılan Garibu'l-Kur'an adlı eserlerin ilk mahsullerinden pek az bir şey bize intikal etmiştir. Ata b. Ebî Rabah ve Ebû Ubeyd el-Kâsim b. Sallâm'a izafe edilen ve İbn Abbas'dan geldiği söylenen rivayetler, ilk asırın müellefatından başka bir durum arzetmesi ve bilhassa şiirle istişhadlarda bulunulmaması bakımından, filolojik ehemmiyeti hâiz olmadığı gibi sözler söylemişse de, ilk devirlerle sonraki devirler arasında ki zincirin bir halkası olması yönünden hiç te küçümsenemez.

Hic şüphe yok ki, İbn Hisâm'da bu zincirin mühim halkalarından biridir. O, eserinde, âyetlerin gariblerini şîirlerden deliller getirmek suretiyle, ilk asırların müellefatına benzer şekilde nakletmiş ve âyetin anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. Genellikle misra ve beyitlerin kimlere âit olduğu açık bir şekilde gösterilmiştir. Hattâ çok yerde şâirin nesibi ve mensûb olduğu kabile üzerinde uzun uzun durmuştur.

Şimdi biz, İbn Hisâm'ın es-Sîre'sinde zikredilen âyetlerin bazlarında geçen garib kelimelerin « قال ابن هشام » başlığı altında İbn Hisâm tarafından yapılan izahları bir araya toplamaya çalışacağız. Bu toplama işlemini yaparken, İbn Hisâm'ın kimlerin tesiri altında kaldığını ve kendisinden sonrakilere ne şekilde tesir ettiğini gösterebilmek ve bu sahada araştırma yapacaklara kolaylık sağlamak için ilk devirlere âit Garibu'l-Kur'an rivâyelerini gerek Garibu'l-Kur'an'a dair olan eser-

lerden, gerek tefsirlerden ve gerekse hadis kitablarından göstermeye çalışacağız. Bu eserlerin başlıcaları şunlardır:

Mesâilu Nâfi’ b.el-Ezrâk (Muhammed Fuad Abdulkâki’nin, Mu’cemu Garibi’l-Kur’ânına ilâve edilmişdir) Mısır 1950. (*Mesâilu Nâfi*).

Atâ b. Ebî Rabah’â atfedilen Garibu’l-Kur’ân (Esad ef.No.91/3, Âtif ef.No.2815/8) (*Garibu’l-Kur’ân*).

Tefsiru Süfyân es-Sevrî, Rampûr 1385/1965. (*Tefsiru Süfyân*).

Tefsiru Yahya b.Sallâm (Tunus, Abdeliyye No.134). (*Tefsiru Yahya*)

Maâni’l-Kur’ân, Ebû Zekerîyya el-Ferrâ, Mısır 1374/1955 (*Maâni’l-Kur’ân*).

Tefsîru Abdîrâzzâk b. Hemmâm Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, ktp. İsmâîl Sâib kolleksiyonu, No.4216) (*Tefsîru Abdîrâzzâk*).

Mecâzu’l-Kur’ân, Ebû Ubeyde Ma’mer b. el-Müsenna, Mısır 1954/1374. (*Mecâzu’l-Kur’ân*).

Mu’cemu Garibi’l-Kur’ân Mustahrecen min Sahîhi’l-Buhârî, Muhammed Fuâd Abdulkâki, Mısır 1950. (*Mu’cemu Garibi’l-Kur’ân*).

Câmiu’l-Beyân an Te’vili’l - Kur’ân, Muhammed b. Cerîr et-Taberi, İsa el-bâbî’l-Halebî neşri, (*Tefsîru’t-Taberi*).

el-Câmi li Ahkâmi’l-Kur’ân, el-Kurtubî, Mısır 1369/1950 (*tefsîru’l-Kurtubî*).

Lisânu’l-Arab, İbn Manzûr, Beyrut 1388/1968 (*Lisânu’l-Arab*).

İbn Hisâm’ın, Sire’de verdiği garib kelimeler hakkındaki malumat aynen alnacak, bir sira numarası konulacak aynı zamanda siredeki yeri belirlenecektir. Alt tarafa aynı sıra numarası ile, eserlerin kısaltmaları kullanılarak, aynı kelimenin o eserlerde izah edilen sahifeleri gösterilecektir. İbn Hisâm’ın Sire’sinin iki cildine dağılmış olan garib kelimeler, surelere göre tasnif edilecektir. Her garib kelimenin başındaki « قال ابن هشام » lafzi, şâirlerin uzun uzun neseblerini veren ibareler, ve garib kelime ile ilgisi olmayan beyitler hazfedilecektir. Okuyucu dip notarda verdığımız eser sahifeleri ile, yukarıdaki metni karşılaştırmak suretiyle tesir ve müteessir olma kåidesinin rolünü, veya bunların bizzat müelâfin kendi görüşleri olup olmadığını açık bir şekilde görecektir. Burada şunu itiraf edelim ki, İbn Hisâm’dâ, İbn Kutaybe, el-Buhâri, et-Taberi, ez-Zeccâc ve daha pek çok zevat gibi Ebû Ubeydenin, Mecâzu’l-Kur’-

ânından bol bol istifade etmiştir. Zaten Garib kelimeleri izah ederken birçok yerde, Ebu Ubeyde, Yunûs en-Nahvî vehattâ Hasan el-Basriden nakillerde bulunmaktadır. Bu da, Onun kimlerden istifade ettiğinin en mühim delilidir. İbn Hişâmin metni, verdiğimiz kaynaklarla mukayese edildiğinde, kelimeler, misralar ve beyitler aynı olduğu gibi, bazen de aynı mânayı ifade etmekle beraber kelimeler değişmekte, veya tamamen başka şâirlerden alınmış şiirlere rastlanmaktadır. Bu arada kendine âit olabilecek veya diğer eserlerde görülmeyen izah şekillerine de rastlanmaktadır. Bu da, onun bu sahadaki kıymetini gösteren ve eserinin sadece tarih için değil, aynı zamanda tefsir, hadis ve arab dili ve edebiyatı için de mühim bir kaynak olacağının delilidir.

غريب القرآن

مستخرجاً من سيرة ابن هشام

١ - «يعمهون» (سورة البقرة ١٥) يحارون . يقول العرب : رجل عَمِّهُ و عامة : أي حيران ، قال رؤبة بن العجاج يصف بلداً : أعمى الْهُدَى بالجاهلين العُمَّة .

فالعُمَّةُ : جمع عامة ؛ وأما عَمَّهُ ، فجمعه : عَمِّهُون ، و المرأة : عَمِّيَّة و عَمِّيَّاء . [I. 532]

٢ - «الصَّيَّاب» (سورة البقرة ١٩) : المطر ، وهو من صاب يصوب ، مثل قولهم : السَّيَّد ، من ساد يسود ، الميت ، من مات يموت ؛ و جمعه : صيائب . قال علقمة بن عبدة :

كأنهم صابت عليهم سحابة صواعقها لطيرهن دَبَّيب و فيها :

فلا تَعَدِّل بَيْنِ مُغَمَّرٍ سَقْتُكَ رَوَا يَا الْمُزْنَ حَيْثُ تَصُوب . [I.532]

٣ - «الأَنْدَاد» (سورة البقرة ٢٢) : الأمثال و أحدهم نَدَ . قال لييد بن ربيعة : أَحَمَّ اللَّهَ فَلَا نِدَّ لَه بِيَدِيهِ الْخَيْرُ ما شاء فَعَلَ . [I. 533]

1- Bkz:	Mesâilu Nâfi: s.268 Tefsîru't-Taberî: I.136 Lisânu'l-Arab: XIII.519	Mecâzu'l-kur'ân: I.32. Tefsîru'l-kurtubî: I.210
2- Bkz:	Tefsîru Sufyân: S.1. Tefsîru't-Taberî: I.148. Lisânu'l-Arab: I.534	Mecâzu'l-kur'ân: I.33. Tefsîru'l-kurtubî: I.215.
3- Bkz:	Mesâilu Nâfi: S.283. Mu'cemu Gâribî'l-Kur'ân: s.201. Tefsîru'l-kurtubî: I.230.	Tefsîru Sufyân: s.2. Tefsîru't-Taberî: I.163.

- ٤ - «جَهْرَة» (سورة البقرة ٥٥) : أَيْ ظَاهِرًا لَنَا ، لَا شَيْءٌ يُسْتَرِهُ عَنَّا . قَالَ
أَبُوا الْأَخْزَرِ الْحَمَانِي ، وَاسْمُهُ قَتِيهَةٌ : يَعْجِلُهُ أَجْوافُ الْمِيَاهِ السَّدُومُ . [I.534]
- ٥ - «الْمَنَّ» (سورة البقرة ٥٧) : شَيْءٌ كَانَ يَسْقُطُ فِي السَّحَرِ عَلَى شَبَرِهِمْ ،
فَيَجْعَلُهُنَّهُ حُلُوًّا مِثْلَ الْعَسْلِ ، فَيُشَرِّبُونَهُ وَيَأْكُلُونَهُ . قَالَ أَعْشَى بْنِ
قَيْسٍ بْنِ ثَعْلَبَةَ :
- لَوْ أَطْعَمَيْمَا الْمَنَّ وَالسَّلَوَى مَكَانَهُمْ
مَا أَبْصَرَ النَّاسُ طَعْمًا فِيهِمْ نَجَعَا . [I.535]
- ٦ - «السَّلَوَى» (سورة البقرة ٥٧) : طَيْرٌ ، وَاحِدَتُهَا : سَلَوَاهُ ؛ وَيَقَالُ :
إِنَّهَا السَّلَوَى ، وَيَقَالُ لِلْغَسْلِ (إِيْضًا) : السَّلَوَى . وَقَالَ خَالِدُ بْنُ زَهِيرَ الْهُذَلِيَّ :
وَقَاسَهَا بِاللَّهِ حَقَّتَانِ لَأَنَّمَا الْمَنَّ مِنَ السَّلَوَى إِذَا مَا نَشَرُوهَا . [I. 535]
- ٧ - «وَحِيطَة» (سورة البقرة ٥٨) : أَيْ حُطَّةٌ عَنِ ذَنْوْبِنَا . [I. 535]
- ٨ - «الْفُومُ» (سورة البقرة ٦١) : الْحِيطَةُ . قَالَ امِيَةُ بْنُ أَبِي الصَّلَتِ التَّقْفِيُّ :
فَوْقَ شِيزَى مِثْلِ الْجَوَابِيِّ عَلَيْهَا قِطْعَةُ كَالَّوِ ذِيلُ فِي نِقْفَى فُومُ .
وَالْفُومُ : الْقَمْحُ ، وَاحِدَتُهُ : فَوْمَةٌ . [I. 536]
- ٩ - «إِلَّا أَمَانَى» (سورة البقرة ٧٨) : إِلَّا قِرَاءَةٌ ، لَأَنَّ الْأَمَانَى : الَّذِي يَقْرَأُ
وَلَا يَكْتُبُ . يَقُولُ : لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا (أَنْهُمْ) يَقْرَءُونَهُ . قَالَ ابْنُ

4- Bkz:	Mu‘cemu Garibî'l-kur’ân: s.30.	Tefsiru't-Taberî: I.289.
5- Bkz:	Maâni'l-kur'ân: I.37.	Mecâzu'l-kur'ân: I.41.
	Mu‘cemu Garibî'l-kur’ân: s.196.	Tefsiru't-Taberî: I.294-295
	Lisânu'l-Arab: XIV.395.	
6- Bkz:	Maâni'l-kur'ân: I.37.	Mecâzu'l-kur'ân: I.41.
	Mu‘cemu Garibî'l-kur’ân: s.94	Tefsiru't-Taberî: I.295-296.
	Tefsiru'l-kurtubî: I.408.	Lisanu'l-Arab: XIV.396.
7- Bkz:	Maâni'l-kur'ân: I.38.	Tefsiru-Sufyan: S.5.
	Tefsiru't-Taberî: I.300-301.	
8- Bkz:	Mesâilu Nâfi: s.274.	Maâni'l-kur'ân: I.41.
	Tefsiru Sûfyân: s.5-6.	Mecâzu'l-kur'ân: I.41.
	Mu‘cemu Garibî'l-kur’ân: s.159.	Tefsiru't-Taberî: I.310-311.
9- Bkz:	Maâni'l-kur'ân: I.49.	Mu‘cemu Garibî'l-kur’ân: s.196.
	Tefsiru't-Taberî: I.375	Tefsiru'l-kurtubî: II.6.

هشام : عن أبي عبيدة و يونس أنهم تأولاً ذلك عن العرب في قول الله عزّ و جلّ ، حدثني أبو عبيدة بذلك .

قال ابن هشام : و حدثني يونس بن حبيب النحوى وأبو عبيدة : أنَّ الغرب تقول : تَمَنَّى ، في معنى قرأ . و في كتاب الله تبارك و تعالى : «.....إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْسِيَتِهِ» (سورة الحج ٥٢) قال : و أنشدنا أبو عبيدة النحوى :

تَمَنَّى كِتَابَ اللَّهِ أَوَّلَ لَيْلَتِهِ وَآخِرَهُ وَأَفِ حِبَامُ الْمَادِرِ .
وانشدنا أيضاً :
تَمَنَّى كِتَابَ اللَّهِ فِي اللَّيلِ خَالِيًّا تَمَنَّى دَاؤَدَ الزَّبُورَ عَلَى رِسْلِهِ .
و واحدة الأمانى : أمنية ، و الامانى (ايضاً) . أن يتنمى الرجل
[I. 537] المال أو غيره

10 - «تسفكون» (سورة البقرة ٨٤) : تصبون . تقول العرب : سَفَكَ دَمَهُ ، أى صبَّهُ ، و سَفَكَ الْأَرْقَ ، أى هراقه . قال الشاعر :
و كُنَّا إِذَا مَا الضَّيْفُ حَلَّ بِأَرْضِنَا

سفكنا دِماء الْبُودُنْ فِي تُرْبَةِ الْحَالِ . [I. 539]

11 - «يستفتحون» (سورة البقرة ٨٩) : يستنصرون . ويستفتحون (أيضاً) : يتحاكمون و في كتاب الله تعالى : «رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمَنَا بِالْحَقِّ وَأَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ» سورة اعراف ٨٩ . [I. 212]

12 - «فباءوا بغضب» (سورة البقرة ٩٠) : أى اعتربوا و احتملوه .
قال اعشنى بن قيس بن ثعلبة :

أُصَالِحُمْ حَتَّى تَبُوءَ وَأَبْثَلُهَا كَصْرُخَةَ حُبْلَى يَسْرَرُهَا قَبِيلُهَا . [I. 542]

10- Bkz: Mecâzu'lkur'an: I.45.

Tefsiru't-Taberi: I.394.

11- Bkz: Mecâzu'l-kur'an: I.47.

Mu'cemu Garibi'l-kur'an: s.151.

Tefsiru't-Taberi: I.410.

12- Bkz: Garibu'l-kur'an: 104 b.

Maâni'l-kur'an: I.60.

Mu'cemu Garibi'l-kur'an: s.17.

Tefsiru't-Taberi: I.416.

Kâsim b. Sallâm: I.9.

13 — «سواء السبيل» سورة البقرة 108) : وسط السبيل . قال حسان بن ثابت :

يَا وَيْحَ أَنْصَارَ النَّبِيِّ وَرَهْطِي بَعْدَ الْمُغَيَّبِ قِيْ سَوَاءَ الْمُلْحَدِ [I. 548].

14 — «شَطْرَه» (سورة البقرة 144) : نحوه و قصده . قال عمرو بن أحمر

الباهلي يصف ناقته له :

تَعْدُونَا شَطْرَ جَمْعٍ وَهِيَ عَاقِدَةٌ قَدْ كَارَبَ الْعَقِدُ مِنْ إِيفَادِهَا الْحَقَبَا .

و قال قيس بن خويلد الهمذاني يصف ناقته :

إِنَّ النَّعَوْسَ بِهَادِئٍ مُخَامِرُهَا فَشَطَرَ هَا نَظَرُ الْعَيْنَيْنِ مَحْسُورٌ [I. 550].

15 — «الأَلَدَ» (سورة البقرة 204) : الذي يشغب ، فتَشْتَدَّ خَصْوَمُهُ ؛ لُدَّ ،

و في كتاب الله عز وجل : «وَتُنْدِرَ بِهِ قَوْمَ الْأَلَدَ» (سورة مريم 97).

و قال المهليل بن ربعة التغلبي :

إِنَّ تَحْتَ الْأَحْجَارِ حَدَّا وَلِيْنَا وَخَصِّيْمَا أَلَدَّ ذَا مِعْلَاقِ [II. 174].

16 — «يشرى نفسه» (سورة البقرة 207) : يبيع نفسه ؛ و شرّوا : يا عوا .

قال يزيد بن ربعة بن مفرغ الحميري :

و شَرَيْتُ بُرُدًا لَيْتَنِي مِنْ بَعْدِ بُرُدٍ كُنْتُ هَامَهُ .

و شرى ايضاً : اشتري . قال الشاعر :

فَقُلْتُ لَهَا لَا تَجْرِعِي أُمَّ مَالِكٍ

على ابنِيْكِ إِنَّ عَبْدَ لَيْسَ شَرَاهِمَا [III. 175].

13- Bkz:

Maâni'l-kur'an: I.73.

Tefsiru't. Taberî: I.486.

Lisânu'l-Arab: XIV.412.

Mecâzu'l-kur'an: I.50.

Tefsiru'l-kurtubi: II.70.

14- Bkz:

Tefsiru Sufyân: s.13.

Mecâzu'l-kur'an: I.60.

Mu'cemu Gârîbi'l-kur'an: s.104.

Lisânu'l-Arab: IV.408.

Maâni'l-kur'an: I.84.

Tefsiru Abdirazzak: 1 a.

Tefsiru't-Taberi: II. 21.

15- Bkz:

Mesâlu Nâfiî: s.279.

Mecâzu'l-kur'âa: I. 71.

Tefsiru't-Taberi: II. 315.

Maâni'l-kur'an: I.123.

Tefsiru Abdirazzak: 4 b.

Tefsiru'l-kurtubi: III.16.

16- Bkz:

Tefsiru Sûfyân: s.26.

Tefsiru Abdirazzak: 4b.

Tefsiru'l-kurtubi: III.21.

Mecâzu'l-kur'an: I.71.

Tefsiru't-Taberi: II.320-321.

Lisânu'l-Arab: XIV.428.

[I. 579] 17 - «كَفَلَهَا» (سورة آل عمران 37) : ضمّها

18 - «أَقْلَامُهُمْ» (سورة آل عمران 44) : سهامهم ، يعني قد أحجمهم التي استهموا بها عليها ، فخرج قيدح زكرياتا فضمّها ، فيما قال الحسن بن أبي الحسن البصري . [I. 580]

19 - «الْأَكْهَ» (سورة آل عمران 49) : الذي يولد أعمى . قال رؤبة بن العجاج : هَرَجَتْ فَارْتَدَ ارْتِدَادَ الْأَكْهَ . و جمعه : كُمْهٌ . [I. 581]

20 - «نَبَهَلْ» (سورة آل عمران 61) : ندعُو باللعنة . قال أعشى بن قيس بن شعبية :

لَا تَقْعُدَنَّ وَ قَدْ أَكْلَتَهَا حَطَبًا نَعْوَذُ مِنْ شَرِّهَا يَوْمًا وَ نَبَهَلَهُ . و تقول العرب : بهل الله فلا نا ، أى لعنه ، و عليه بهلة الله . (قال ابن هشام) : ويقال : بُهْلَة الله . أى لعنة الله ، و نبهل ايضاً : نجهد ، في الدعاء . [I. 583]

21 - «الرَّبَّانِيُّونَ» (سورة آل عمران 79) : العلماء الفقهاء السادة ، واحدهم : رباني . قال الشاعر :

لو كنتُ مُرْتَهَنًا فِي الْقَوْسِ أَفْتَنَنِي مِنْهَا الْكَلَامُ وَ رَبَّانِي أَحْبَارٌ . [I. 554]

22 - «تُبَوَّئُ الْمُؤْمِنِينَ» (سورة آل عمران 121) : تخذلهم مقاعد و منازل . قال الكفيت بن زيد :

[III.106] ليتني كنتُ قبَلَهُ قَدْ تَبَوَّأْتُ مَضْجِعًا .

17- Bkz:

Mecazu'l-kur'an: I.91.

Maâni'l-kur'an: I.208.

18 Bkz:

Tefsiru Abdirazzâk: 12 a
Tefsiru't-Taberi: III.267-268.

Mecâzu'l-kur'an: I.93.

19- Bkz:

Mecâzu'l-kur'an: I.93.
Mu'cemu Garibi'l-kur'an: s.180.
Tefsiru'l-kurtubi: IV.94.

Tefsiru Abdirazzâk: 12 a
Tefsiru't-Taberi: III.276-277.
Lisânû'l-Arab: XIII.536.

20- Bkz:

Mecâzu'l-kur'an: I.96.

Tefsiru Abdirazzâk: 12 a
Tefsiru't-Taberi: III.298.

21- Bkz:

Garibu'l-kur'an: 105 a.
Mecâzu'l-kur'an: I.97.
Tefsiru't-Taberi: III.325-327.

Tefsiru Abdirazzâk: 12 a
Tefsiru Suþyân: s.36.
Mu'cemu garibi'l-kur'an: s.64.
Tefsiru'l-kurtubi: IV.122.

22- Bkz:

Mesâilu Nâfi: S.242.

Mecâzu'l-kur'an: I.103.

Mu'cemu Garibi'l-kur'an: S.17.

Tefsiru't-Taberi: IV.69-70.

— « مسومين » (سورة آل عمران 125) : مُعْلَمِينَ ، بلغنا عن الحسن بن أبي الحسن البصري أنه قال : أَعْلَمُوا عَلَى أذناب خيُّلِهِمْ وَ نوَاصِيهَا بِصُوفِ أَبِيْضٍ . فَامَّا ابْنُ إِسْحَاقَ فَقَالَ : كَانَتْ سِيَاهَمْ يَوْمَ بَدرِ عِمَامَةَ بِيَضِّا . وَ قَدْ ذَكَرَتْ ذَلِكَ فِي حَدِيثِ بَدْرٍ . وَ السِّيَاهَاءُ : الْعَالَمَةُ . وَ فِي كِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ : « سِيَاهَمْ فِي وَجْهِهِمْ مِّنْ أَثْرِ السَّجْدَةِ » (سورة الفتح 29) أَيْ عَالَمَتْهُمْ . « وَ حَجَارَةٌ مِّنْ سَجَيْلٍ مَنْضُودٍ مُّسَوَّمَةٍ » (سورة هود 82) يَقُولُ : مُعْلَمَةٌ . بلغنا عن الحسن بن أبي الحسن البصري أنه قال : عَلَيْهَا عَالَمَةٌ ، إِنَّمَا لَيْسَ مِنْ حَجَارَةِ الدُّنْيَا ، وَ إِنَّمَا مِنْ حَجَارَةِ الْعَذَابِ . قَالَ رُؤْبَةُ بْنُ الْعَجَاجَ :

فَالآنَ تُبَلِّي بِالْجِيَادِ السَّهَمَ وَ لَا تُجَارِينِي إِذَا مَا سَوَّمُوا .
وَ شَخَصَتْ أَبْصَارُهُمْ وَ أَجْذَمُوا .

وَ الْمُسَوَّمَةُ أَيْضًا : الْمَرْعِيَّةُ . وَ فِي كِتَابِ اللَّهِ تَعَالَى : « الْخَيْلُ الْمُسَوَّمَةُ » (سورة آل عمران 14) . وَ « شَجَرٌ فِيهِ تُسَيِّمُونَ » (سورة النَّحْل 10) . تَقُولُ الْعَرَبُ : سَوَّمَ خَيْلَهُ وَ إِبْلَهُ ، وَ اسْأَمَهَا : إِذَا رَعَاهَا . قَالَ الْكَمِيتُ بْنُ زَيْدٍ :

رَاعِيَا كَانَ مُسْجِحاً فَفَقَدَنَا هُوَ وَ فَقَدَّ الْمُسِيْمِ هُلُكُ الْسَّوَامِ . [III. 107]

— « يَكْبِتُهُمْ » (سورة آل عمران 127) : يَغْمُمُهُمْ أَشَدَّ الْغَمَ ، وَ يَمْنَعُهُمْ مَا أَرَادُوا . قَالَ ذُو الرُّمَّةَ :

ما أَنْسَنَ مِنْ شَجَنٍ لَا أَنْسَ مَوْقِفَنَا فِي حَيَّةٍ بَيْنَ مَسْرُورٍ وَ مَكْبُوتٍ .
وَ يَكْبِتُهُمْ (أَيْضًا) : يَصْرَعُهُمْ لَوْجَوْهُمْ . [II. 108]

23- Bkz: Tefiru Sufyân: s.39. Mecâzu'l-kur'ân: I.103.

Mu'cemü garibi'l-kur'ân: S.97. Tefsîru't-Taberî: IV.82-84.

24- Bkz: Mecâzu'l-kur'ân: I.103. Tefsîru't-Taberî: IV.85.

25 - «رَبِّيُونَ» (سورة آل عمران ١٤٦) : واحد الْرِّبَّيْنَ . رَبِّيٌّ ؛ وَقُولُهُمْ : الْرَّبَّابُ ، لَوْلَدُ عَبْدٍ مَنَّا بْنُ أَدَّ بْنُ طَابِحَةَ بْنِ إِلِيَّاسَ ، وَلِضَبَّةٍ ، لَأَنَّهُمْ تَجَمَّعُوا وَتَخَالَفُوا ، مِنْ هَذَا ، يَرِيدُونَ الْجَمَاعَاتِ . وَوَاحِدَةُ الْرَّبَّابِ : رَبِّيَّةُ (وَرَبَّابَة) وَهِيَ جَمَاعَاتٌ قَدَاحٌ أَوْ عِصَىًّ وَنَحْوُهَا ، فَشَبَّهُوهُنَّا بِهَا . قَالَ أَبُو ذُئْبَابَ الْهَنْدِلِيُّ :

وَكَائِنُهُنَّ رَبَّابَةٌ وَكَائِنَةٌ يَسَّرَ يَقْبَضُ عَلَى الْقِدَاحِ وَيَصْدُعُ .
وَقَالَ أُمِيَّةُ بْنُ أَبِي الْأَصْلَتِ :

حَوْلُ شَيَاطِينِهِمْ أَبَابِيلُ رَبِّيُونَ شَدُّوا سَنَوَرًا مَدْسُورًا .
وَالرَّبَّابَةُ أَيْضًا : الْخَرْقَةُ الَّتِي تُلْفُ فِيهَا الْقِدَاحَ . [II. 112]

26 - «الْحَسَنَ» (سورة آل عمران ١٥٢) : الْإِسْتِصَالُ : يَقُولُ : حَسَسْتُ الشَّيْءَ : أَيْ اسْتَأْصَلَتْهُ بِالسَّيْفِ وَغَيْرِهِ . قَالَ جَرَرُ :

تَحِسَّهُمُ السَّيْوَفُ كَمَا تَسَامَى حَرِيقُ النَّارِ فِي الْأَجَمِ الْحَصِيدِ .
وَقَالَ رَوْبَةُ بْنُ الْعَجَاجَ :

إِذَا شَكَوْنَا سَنَةً حَسَسُوا تَأْكُلُ بَعْدَ الْأَخْضَرِ الْيَبِيسَا . [III. 114]

27 - «نَطْمِسِينَ» (سورة النساء ٤٧) : نَمْسِحُهَا فَنْسُوَهَا ، فَلَا يُرُى فِيهَا عَيْنٌ وَلَا أَنفٌ وَلَا فَمٌ ، وَلَا شَيْءٌ مَمِيرٌ فِي الْوَجْهِ ؛ وَكَذَلِكَ «فَطَمَسْنَا أَعْيُنَهُمْ» (سورة القمر ٣٧) الْمَطْمُوسُ الْعَيْنُ : الَّذِي لَيْسَ بَيْنَ جَفْنَيْهِ

25- Bkz:	Mesâilu Nâfi: s.254. Tefsîru Sufyân: s.40.	Garibi'l-kur'an: 105 b. Mecâzu'l-kur'an: I.104.
	Tefsîru Abdirazzâk: 14 a Tefsîru't-Taberî: IV.117-118.	Mu'cemu garibi'l-kur'an: s.64. Lisânu'l-Arab: I.406.
26- Bkz:	Mesâilu Nâfi: s.248. Tefsîru Abdirazzâk: 14 a. Tefsîru't-Taberî: IV.127-128. Lisânu'l-Arab: VI.52.	Mecâzu'l-kur'an: I.104. Mu'cemu garibi'l-kur'an: S.36. Tefsîru'l-kurtubî: IV.235.
27- Bkz:	Maâni'l-kur'an: I.272. Tefsîru Abdirazzâk: 19b. Tefsîru't-Taberî: V.121-123.	Mecâzu'l-kur'an: I.129. Mu'cemu garibi'l-kur'an: s.123.

شقّ . و يقال : طَمَسَتِ الْكِتَابَ وَ الْأَثْرَ ، فَلَا يُرَى مِنْهُ شَيْءٌ . قال
الْأَخْطَلُ ، يَصِفُ إِبْلًا كَلْفَهَا مَا ذَكَرَ :

وَ تَكْلِيفُنَا هَا كُلَّا طَامِسَةَ الصُّوَرِ

[I. 561] شَطَطُونِ تَرَى حِرْبَاءَهَا يَتَسَلَّمُ .

28 - « الجِبْتُ » (سورة النساء 51) : (عند العرب) : ما عَبَدَ مِنْ دُونِ الله
تبارك و تعالى . و جمع الجبت : جبوت .

[I. 562] و بلَغَنا عن ابن أبي نجيح انه قال : الجبت : السِّحْر .

29 - « وَ الطَّاغِوتُ » (سورة النساء 51) : كُلَّ مَا أَضَلَّ عَنِ الْحَقِّ . وَ جَمِيع
الظَّاغُوتِ : طَوَّاغِيتُ .

و بلَغَنا عن ابن أبي نجيح انه قال : وَ الطَّاغِوتُ : الشَّيْطَانُ . [I. 562]

30 - « أَيَّانَ مُرْسَاهَا » (سورة الاعراف 187) : مَنْ مُرْسَاهَا . قال قيس
بن الحُدَادِيَّةَ الْخُزَاعِيَّةَ :

فَجَئْتُ وَ مُخْنِقُ السِّرَّ بَيْنَ وَيْنَهَا لَأَسْأَلَهَا أَيَّانَ مَنْ سَارَ رَاجِعًّا

وَ مَرْسَاهَا : مُنْتَهَاهَا وَ جَمِيعَهُ : مَرَاسِي . قال الْكُمِيْتُ بْنُ زَيْدَ الْأَسْدِيَّ :

وَ الْمُصَيْبِينَ بَابَ مَا أَخْطَطَ النَّاسُ سُنُونُ مُرْسَى قَوَاعِدِ الإِسْلَامِ

[I. 569] وَ مُرْسَى السَّفِينَةِ : حِيثُ تَنْهَى ، وَ حَنَقَ عَنْهَا .

31 - « الْمَكَاءُ » (سورة الأنفال 35) : الصَّفِيرُ . قال عَنْتَرَةُ بْنُ عُمَرُ الْعَبَّاسِيُّ :

وَ لَرُبَّ قِرْنٍ قدْ تَرَكْتُ مُجَدَّلًا تَمْكُو فَرِيْصَتُهُ كَشْدَقُ الْأَعْلَمِ . [I. 670]

28- Bkz:

Maâni'l-kur'an: I.273.

Mecâzu'l-kur'an: I.129.

Tefsîru Abdirazzâk: 19 b.

Mu'cemu garibi'l-kur'an: s.25.

Tefsîru't-Taberî: VI.130-135.

29- Bkz:

Mecâzu'l-kur'an: I.129.

Mu'cemu garibi'l-kur'an: s.25.

30- Bkz:

Mecâzu'l-kur'an: I.234.

Mu'cemu garibi'l-kur'an: s.70

31- Bkz:

Garibu'l-kur'an: 103b (Atif efendi)

Mecâzu'l-kur'an: I.246.

Tefsîru Abdirazzâk: 33 b.

Mu'cemu garibi'l-kur'an: s.194.

Tefsîru't-Taberî: IX.240-243.

32 - « وَ التَّصْدِيَةُ » (سورة الأنفال ٣٥) : التصفيق . وقال الطريماح

بن حكيم الطائي :

لَهَا كُلَّمَا رَيَّعْتُ صَدَّاً وَرَكْدَةً بِمُصْدَانِ أَعْلَى إِبْنَ شَيْمَانَ الْبَوَائِنَ . [I. 670]

33 - « نَكْصٌ » (سورة الأنفال ٤٩) : رجع . قال أوس بن حجاج :

نَكَصْتُمُ عَلَى أَعْقَابِكُمْ يَوْمَ جِئْشُمْ

تُزَجِّونَ أَنْفَالَ الْحَمِيسِ الْعَرَمَرَمَ . [I. 663]

34 - « جَنَحُوا لِلْسَّلَمِ » (سورة الأنفال ٦١) : مَالُوا إِلَيْكُمُ السَّلَمُ . الجنوح :

الميل . قال ليبد بن ربيعة :

جُنُوحُ الْهَالَكِيَّ عَلَى يَدَيْهِ مُكْبَتاً يَجْعَلُ نُقَبَ النَّصَالِ .

وَ السَّلَمُ (ايضا) : الصَّلَحُ ، وَ فِي كِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ : « فَلَا هُنَّا

وَ تَدْعُونَا إِلَى السَّلَمِ وَ انْتُمُ الْأَعْلَوْنَ » (سورة محمد ٣٥) . وَ يَقْرَأُ « إِلَى

السَّلَمِ » وَ هُوَ ذَلِكَ الْمَعْنَى . قال زهير بن أبي سليمي :

وَ قَدْ قُلْنَا إِنْ نُدْرِكُ السَّلَمِ وَاسْعًا بِعَالٍ وَ مَعْرُوفٌ مِنَ القَوْلِ نَسْلَمِ .

قال ابن هشام : وَ بلغني عن الحسن بن أبي الحسن البصري ، أنه كان

يقول : « وَ إِنْ جَنَحُوا لِلْسَّلَمِ » للإسلام . وَ فِي كِتَابِ اللَّهِ تَعَالَى « يَا أَيُّهَا الَّذِينَ

آمَنُوا أَدْخُلُوهُمْ كَافَّةً » (سورة البقرة ٢٠٨) وَ يَقْرَأُ « فِي السَّلَمِ »

وَ هُوَ الْإِسْلَامُ : قال أمية بن أبي الصيل .

فَا أَنَابُوا السَّلَمُ حِينَ تُنَذِّرُهُمْ رَسُولُ إِلَهٍ وَمَا كَانُوا لَهُ عَصُّنَا . [I. 674]

32- Bkz:

Mecâzu'l-kur'ân: I.246.

Mu'cemu garibi'l-kur'ân: S.111.

Lisânu'l-Arab: XIV.456.

33- Bkz:

Garibu'l-kur'ân: 106 b.

Mecâzu'l-kur'ân: I.247.

Mu'cemu Garibu'l-kur'ân: s.211.

Tefsiru't-Taberi: X.20.

Kâsim b.Sallâm: I.155.

34- Bkz:

Tefsiru Süfyân: s.78.

Mecâzu'l-kur'ân: I.250.

Tefsiru Abdirazzâk: 34 a.

Mu'cemu garibu'l-kur'ân: s.29.

Tefsiru't-Taberi: X.33-34.

Lisânu'l-Arab: II.430.

35 - «الإِلَّا» (سورة التوبة 8) : **الخِلْفُ**. قال أوس بن حجر :
لَوْلَا بَنُو مَالِكٍ وَالإِلَّا مَرْقُبَةً وَمَا لَكُ فِيهِمُ الْآلَاءُ وَالشَّرْفُ .
[III. 545] وَجَمِعُهُ : **آلَالُ**.

36 - «والذمة» (سورة التوبة 8) : **العَهْدُ**. قال الأَجْدُونْ بْنُ مَالِكَ الْهَمَدَانِيُّ :
وَكَانَ عَلَيْنَا ذَمَّةٌ أَنْ تُجَاهِزُوا مِنَ الْأَرْضِ مَعْرُوفًا إِلَيْنَا وَمُنْكَرًا .
[III. 545] وَجَمِعُهَا : **ذِمَّةٌ**.

37 - «وليجة» (سورة التوبة 16) : **دَخِيلُ** ، وَجَمِعُهَا : **وَلَاجٌ** ؛ وَهُوَ مِنْ
وَلَاجٍ يَلْجِ : أَى دَخْلٍ ، يَدْخُلُ ، وَفِي كِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ :
«هَتَّى يَلْجِي الْجَمَلُ فِي سَمَاءِ الْخِيَاطِ» (سورة الْأَعْرَافِ 40) أَى
يَدْخُلُ . يَقُولُ : لَمْ يَتَخَذُوا دَخِيلًا مِنْ دُونِهِ ، يُسِرِّئُونَ إِلَيْهِ غَيْرَ مَا يَظْهَرُونَ ،
نَحْوَ مَا يَضْعُفُ الْمَنَافِقُونَ ، يُظْهِرُونَ الْإِيمَانَ لِلَّذِينَ آمَنُوا ، «وَإِذَا خَلَوْا
إِلَى شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَا مَعَكُمْ» (سورة الْبَقْرَةِ 14) . قال الشاعر :
وَاعْلَمُ بِأَنَّكَ قَدْ جُعِلْتَ وَلِيَجَةً ساقُوا إِلَيْكَ الْحَتْفَ غَيْرَ مَشْوُبٍ . [III. 547]

38 - «يَصَاهِئُونَ» (سورة التوبة 30) : أَى يَشَاكِلُونَ قَوْلَهُمْ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا ،
نَحْوَ أَنْ يَحْدِثَ بِحَدِيثٍ ، فَيَحْدِثُ آخَرَ بِعْثَلَهُ ، فَهُوَ يَصَاهِئُكَ . [I. 570]

35- Bkz:	Mesâîlu Nâfi: s.239. Mecâzu'l-kur'ân: I.253. Mu'cemu garibi'l-kur'ân: s.7.	Tefsiru Sufyân: s.81. Tefsiru Abdirazzâk: 34 b. Tefsiru't-Taberi: X.86.
36- Bkz:	Mesâîlu Nâfi: s.239. Mecâzu'l-kur'ân: I.253. Kâsim b.Sallâm: I.159.	Garibu'l-kur'ân: 106 b. Tefsiru Abdirazzâk: 34 b.
37- Bkz:	Garibu'l-kur'ân: 106 b. Mecâzu'l-kur'ân: I.254. Mu'cemu Garibi'l-kur'ân: s.230. Kâsim b.Sallâm: I.160.	Maâni'l-kur'ân: I.426. Tefsiru Abdirazzâk: 34 b. Tefsiru't-Taberi: X.92-93.
38- Bkz:	Mecâzu'l-kur'ân: I.256. Tefsiru't-Taberi: X.112-113.	Mu'cemu Garibi'l-kur'ân: s.119.

39 - « ليواطئوا » (سورة التوبة ٣٧) : ليواافقوا . و الموافاة : الموافقة ، تقول العرب : و اطأتك على هذا الأمر ، أى و افقلتك عليه . و الإياء في الشعر : الموافقة ، و هو اتفاق القافيتين من لفظ واحد و جنس واحد.

[I. 43]

40 - « أو ضعوا خلالكم » سورة التوبة ٤٧) : ساروا بین أضعافكم ، فالإياء ضرب من السير ، أسرع من المشي ؛ قال الأجدع بن مالك الهمداني : يَصْطَادُكَ الْوَحَدَ الْمُدِلَّ بِشَوْهٍ بشريج بين الشدّ وإلایضاع . [II. 549]

41 - « الأليم » (سورة التوبة ٧٤) : الموجع : قال ذو الرمة يصف إيلا : و ترُفع من صدور شَمْرَدَاتٍ يَصْلُكَ وجوهها وهج أليم . [I. 520]

42 - « عضين » (سورة الحجر ٩١) : واحدة عِضَين : عضة ، يقول : عَضَوه فرقوه . قال رؤبة بن العجاج : وليس دين الله بالمعضي . [I. 272]

43 - « اصدع » (سورة الحجر ٩٤) : افرق بين الحق و الباطل . قال أبو ذؤيب الهنلي ، يصف أُتُن و حُش و فَحْلَهَا : و كائِنُونَ رِبَابَةٌ و كائِنَةٌ يَسِّرُ يُفِضِّلُ على القيداح و يَصْدُعُ . و قال رؤبة بن العجاج :

أَنْتَ الْحَلِيمُ وَالْأَمِيرُ الْمُنْتَقِيمُ تَصْدَعُ بِالْحَقِّ وَتَنْفِي مَنْ ظَلَّمَ . [I. 263]

39- Bkz:

Maâni'l-kur'an: I.437.

Mecâzu'l-kur'an: I.259.

40- Bkz:

Mu'cemu garibi'l-kur'an: s.227.

Tefsiru't-Taberi: X.132.

41- Bkz:

Maâni'l-kur'an: I.439.

Mecâzu'l-kur'an: I.261.

42- Bkz:

Mu'cemu garibi'l-kur'an: s.226.

Tefsiru't-Taberi: X.144-145.

43- Bkz:

Mesâilu Nâfi: s.239.

Mecâzu'l-kur'an: I.32.

Mu'cemu garibi'l-kur'an: s.7.

Tefsiru't-Taberi: X.187.

Lisânu'l-Arab: XII.22.

42- Bkz:

Maâni'l-kur'an: II.92.

Tefsiru Sufyân: s.119-120.

Mecâzu'l-kur'an: I.355.

Tefsiru Abdirazzâk: 46 a.

Mu'cemu garibi'l-kur'an: s.138.

Tefsiru't-Taberi: XIV.61-65.

Tefsiru'l-kurtubi: X.59.

Lisanu'l-Arab XV. 68.

43- Bkz:

Tefsiru Sufyân: s.120.

Maâni'l-kur'an: II.93.

Mecâzu'l-kur'an: I.355.

Tefsiru Abdirazzâk: 46 a.

Mu'cemu Garibi'l-kur'an: s.110.

Tefsiru't-Taberi: XIV.67.

Tefsiru'l-kurtubi: X.61.

Lisânu'l-Arab: VIII.195.

— « يُلْحِدُنَّ إِلَيْهِ » (سورة النحل ١٠٣) : يُمْلِئُونَ إِلَيْهِ . وَالْأَخَادُ : الْمَيْلُ
عَنِ الْحَاقِ . قَالَ رُوْبَةُ بْنُ الْعَجَّاجَ : إِذَا تَبَعَّضَ الْفَصَاحَكَ كُلُّ
[I. 393] مُلْحِدٌ .

— « الْيَنْبُوعُ » (سورة الاسراء ٩٥) : مَانِعٌ مِّنَ الْمَاءِ مِنَ الْأَرْضِ وَغَيْرِهَا ،
وَجَعْهُ : يَتَابِعُ . قَالَ ابْنُ هَرْمَةَ :

وَإِذَا هَرَقْتَ بِكُلِّ دَارٍ عَبَرَةً نُزِفَ الشُّثُونُ وَدَمْعُكَ الْيَنْبُوعُ . [I. 309]

— « الْكَسَفُ » (سورة الاسراء ٩٢) : الْقِطْعَ من العذاب ، وَوَاحِدَتُهُ :
كِسْفَةٌ ، مُثْلِ سِدْرَةٍ وَسَدْرَةٍ . وَهِيَ أَيْضًا : وَاحِدَةُ الْكَسَفِ . [I. 310]

— « وَالْقَبِيلُ » (سورة الاسراء ٩٢) : يَكُونُ مَقَابِلَةً وَمَعَايِنَةً ، وَهُوَ كَوْلَهُ
تَعَالَى : « أَوْيَأَتِيهِمُ الْعَذَابُ قُبْلًا » (سورة الكهف ٥٥) : أَئِ عَيَّانًا .
وَأَنْشَلَنِي أَبُو عَبِيْدَةُ ، لَأَعْشَى بْنِ قَيْسَ بْنِ ثَعْلَبَةَ :

أُصْلَحُكُمْ حَتَّى تَبُوَّعُوا بِمِثْلِهَا كَيْصِرْخَةٌ حُبْلَى يَسِّرَتْهَا قَبِيلُهَا .
وَيَقَالُ الْقَبِيلُ : جَمِيعُهُ قُبْلُ ، وَهِيَ الْجَمِيعَاتُ ، وَفِي كِتَابِ اللَّهِ تَعَالَى :
« وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبْلًا » (سورة الانعام ١١١) فَقُبْلُ :
جَمِيعُ قَبِيلَ ، مُثْلِ سَبِيلٍ : جَمِيعُ سَبِيلٍ ، وَسُرُورٌ : جَمِيعُ سَرِيرَ ،
وَقُمْصٌ : جَمِيعُ قَمْصَ . وَالْقَبِيلُ (أَيْضًا) : فِي مَشَلٍ مِّنَ الْأَمْثَالِ ،
وَهُوَ قَوْلُهُمْ : مَا يَعْرِفُ قَبِيلًا مِّنْ دَبَرٍ . [I. 310]

44- Bkz:

Mecâzu'l-kur'ân: I.368.

Tefsiru't-Taberî: XIV.179-180.

45- Bkz:

Garibu'l-kur'ân: 108 a.

Mecâzu'l-kur'ân: I.390.

Tefsiru Abdirazzâk: 52 a.

Maâni'l-kur'ân: II.131.

Tefsiru't-Taberî: XV.160.

46- Bkz:

Maâni'l-kur'ân: II.131.

Mecâzu'l-kur'ân: I.390.

Tefsiru Abdirazzâk: 52 a.

Mu'cemu Garibi'l-kur'ân: s.178.

Tefsiru't-Taberî: XV.160-161.

47- Bkz:

Maâni'l-kur'ân: II.131.

Mecâzu'l-kur'ân: I.390.

Tefsiru Abdirazzâk: 52 a.

Mu'cemu Garibi'l-kur'ân: s.162.

Tefsiru't-Taberî: XV.161.

Lisânu'l-Arab: XI.544.

48 - «بَاخْرُ نَفْسِكَ» (سورة الكهف⁶) : أَيْ مُهْلِكٌ نَفْسِكَ، فيما حدثى أبو عبيدة . قال ذو الرمة :

أَلَا يَهُذَا الْبَاخْرُ الْوَجْدُ نَفْسِهِ لَشَيْءٍ نَحْتَمِهُ عَنْ يَدِيهِ الْمَقَادِرُ.

[I. 302] و جمعه : باخعون و بخنة .

49 - «وَالرَّقِيمُ» (سورة الكهف⁹) : الكتاب الذى رُقِيمَ فيه بخبرهم . و جمعه : رُقُومٌ . قال العجاج : و مستقر المصحف المرقىم . [I. 303]

50 - «وَالشَّطَطُ» (سورة الكهف¹⁴) : الغلوّ و مجاوزة الحقّ . قال أعشى بن قيس بن ثعلبة :

لَا يَنْتَهُونَ وَلَا يَنْهَى ذَوِي شَطَطٍ

كَالظَّاعْنَ يَدْهُبُ فِيهِ الزَّيْتُ وَالْفَتْلُ . [I. 304]

51 - «تَزَارَرُ» (سورة الكهف¹⁷) : تغيل ، وهو من الزوار . وقال امرؤ القيس بن حُجْرٌ :

وَإِنِّي زَعِيمٌ إِنْ رَجَعْتُ مَلِكًا بِسَيِّرٍ تَرِى مِنْهُ الْفُرُانِقَ أَزْوَرَا . [I. 304]

52 - «الوصيد» (سورة الكهف¹⁸) : الباب . قال العبسى :

48- Bkz:	Garibu'l-kur'an: 108 a. Mecâzu'l-kur'an: I.393. Mu'cemu Garibi'l-kur'an: s.12. Kâsim b.Sallâm: II.2. Lisanu'l-Arab: VIII.4.	Maâni'l-kur'an: II.134. Tefsiru Abdîrâzzâk: 53 a. Tefsiru't-Taberi: XV.194. Tefsiru'l-kurtubi: X.348.
49- Bkz:	Garibu'l-kur'an: 108 a. Maâni'l-kur'an: II.134. Tefsiru Abdîrâzzâk: 53 a. Tefsiru't-Taberi: XV.197-199.	Tefsiru Sufyân: s.135. Mecâzu'l-kur'an: I.394. Mu'cemu Garibi'l-kur'an: s.73. Kâsim b. Sallâm: II.3.
50- Bkz:	Garibu'l-kur'an: 108 a. Mu'cemu Garibil-kur'an: s.104.	Mecâzu'l-kur'an: I.394. Tafsiru't-Taberi: XV.207-208. Kâsim b.Sallâm: II.3.
51- Bkz:	Maâni'l-kur'an: II.136. Tefsiru Abdîrâzzâk: 53 b.	Mecâzu'l-kur'an: I.395. Tefsiru't-Taberi: XV.210-211.
52- Bkz:	Garibu'l-kur'an: 108 a. Mecâzu'l-kur'an: I.397. Mu'cemu Garibi'l-kur'an: s.226.	Maâni'l-kur'an: II.137. Tefsiru Abdîrâzzâk: 53 b. Tefsiru't-Taberi: XV.214.

بأرضٍ فَلَادِي لَا يَسْدُدُ وَ صَيْدُهَا عَلَىٰ وَ مَعْرُوفٌ بِهَا غَيْرُ مُنْكَرٌ .
وَ الْوَصِيدُ (أيضاً) : الْفَنَاءُ ; وَ جَمْعُهُ : وَ صَائِدُ ، وَ وَصْدُ ، وَ وَصْدَانُ ،
وَ أَصْدُ ، أَصْدَانُ . [I. 305]

53 — «إِنَّا لِلَّيلَ» (سورة طه 130) : ساعات الليل : وَ وَاحِدُهَا : إِنِّي .
قالَ الْمُتَنَخَّلُ الْهَذِلِيُّ : حُلُونَ وَ مَرَ كَعَطْفُ الْقِدْحِ شِيمَتَهُ فِي كُلِّ إِنِّي قَضَاهُ اللَّيْلُ يَسْتَعْلُ .
وَ قَالَ لَبَيْدُ بْنُ رَبِيعَةَ ، يَصْفُ حَمَارَ وَ حَشْ : يُطَرَّبُ آنَاءَ النَّهَارِ كَأَنَّهُ غَوَى سَقَاهُ فِي التِّجَارَ نَدِيمُ .
وَ يَقُولُ : إِنِّي (مَقْصُورٌ) فِيهَا أَخْبَرْنِي يُونَسُ . [I. 557]

54 — «حَصَابُ جَهَنَّمَ» (سورة الانبياء 98) : كُلُّ مَا أُوْقِدَتْ بِهِ .
قالَ أَبُو ذُؤْبِ الْهَذِلِيُّ : فَأَطْفَنَيْ وَ لَا تُوقِدُ وَ لَا تَكُونُ مَحْضًا لَنَارِ الْعُدَاءِ أَنْ تَطِيرَ شَكَاتُهَا . [I. 359]

55 — «وَ لَا يَأْتِي أُولُو الْفَضْلِ مِنْكُمْ» (سورة النور 22) : وَ لَا يَأْلُ أُولُو الْفَضْلِ
مِنْكُمْ . قَالَ امْرُؤُ الْقَيْسَ بْنُ حَجْرِ الْكَنْدِيِّ : أَلَرْبَّ خَصْمُ فِيلِكَ أَلْوَى رَدَدْتُهُ نَصِيحٌ عَلَىٰ تَعْذِيلِهِ غَيْرِ مَوْتَلِ .
وَ يَقُولُ : وَ لَا يَأْتِي أُولُو الْفَضْلِ : وَ لَا يَحْلِفُ أُولُو الْفَضْلِ ، وَ هُوَ قَوْلُ
الْحَسَنِ بْنِ أَبِي الْحَسَنِ الْبَصْرِيِّ ، فِيهَا بَلَغْنَا عَنْهُ . وَ فِي كِتَابِ اللَّهِ تَعَالَى :
«لِلَّذِينَ يُؤْلِمُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ — وَ هُوَ مِنَ الْأَلْيَةِ ، وَ الْأَلْيَةُ : الْيَمِينُ .
قَالَ حَسَانُ بْنُ ثَابَتَ :

آلِيَّتُ مَا فِي جَمِيعِ النَّاسِ مُجْهَدًا مِنِي أَلِيَّةَ بِرَّ غَيْرِ إِفْنَادِ . [III. 303]

53— Bkz:

Mecâzu'l-kur'ân: II.33.

Tefsiru't-Taberi: XVI.233.

Lisânu'l-Arab: XIV.50.

54— Bkz:

Garibu'l-kur'ân (Atf ef.) 105 a.

Tefsiru Sufyân: s.164.

Maâni'l-kur'ân: II.212.

Mecâzu'l-kur'ân: II.42.

Tefsiru Abdîrâzzâk: 59 b.

Mu'cemü Garbi'l-kur'ân: s.37.

Tefsiru't-Taberi: XVII.93-94.

Kâsim b.Sallâm: II.36.

55— Bkz:

Tefsiru Sufyân: s.182.

Maâni'l-kur'ân: II.248.

Mecâzu'l-kur'ân: II.65.

Tefsiru't-Taberi: XVIII.101-102.

56 - «اللَّوَادْ» (سورة النور⁶³) : الاستئثار بالشئ عنده الهرب ، قال حسان بن ثابت :

و قُرِيْش تَفَرَّج مِنَ لِوَادْ أَن يُقْيِمُوا و خَفَّ مِنْهَا الْحَلُومُ . [II.216]

57 - «الظَّهِير» (سورة القصاص¹⁷) : العون . ومنه قول العرب : ظاظهروا عليه ، أى تعاظموا عليه . قال الشاعر :

يَا سَمَّى النَّبِي أَصْبَحَت لِلَّدَنْ قِوَاماً وَلِإِلَامَ ظَهِيرَا . [I. 571]

58 - «عُورَة» (الاحزاب¹³) : أى مُعْوِرَة للعدو و ضائعة ؛ و جمعها : عورات . قال النابغة الذبياني :

مَتَّ تَلْقِهِمْ لَا تَلْقِ لِلْبَيْتِ عَوْرَةً وَلَا لِجَارَ مَحْرُومًا وَلَا أَمْرَ ضائعاً .
[I. 524] و العورة (ايضا) : السوءة .

59 - «الأقطار» (سورة الاحزاب¹⁴) : الجواب ، و واحدها : قطر ، و هي الأقطار؛ و واحدها : قطر . قال الفرزدق :

كُمْ مِنْ غَنِيٍّ فَتَحَ إِلَهٌ لَهُمْ بِهِ وَالخَيْلُ مُقْعِدٌ عَلَى الأَقْطَارِ . [II. 246]

60 - «سَلَقُوكْم» (سورة الاحزاب¹⁹) : بالغوا فيكم بالكلام ، فأحرقونكم و آذوهكم . تقول العرب: خطيب سلاق ، و خطيب مسلق و مسلاق ، قال أعشى بن قيس بن ثعلبة :

[II. 247] فيهم الحجد والسماءة والتتجدة فيهم والخاطب سلاق .

56- Bkz:	Maâni'l-kur'an: II.262. Tefsiru't-Taberi: XVIII.178	Mecâzu'l-kur'an: II.69. Tefsiru'l-kurtubi: XII.322.
57- Bkz:	Tefsiru Yahya: 73 a. Mecâz'l-kur'an: II.99. Mu'cemu garibi'l-kur'an: s.128.	Maâni'l-kur'an: II.304. Tefsiru Abdirazzâk: 68 b. Tefsiru't-Taberi: XX.47.
58- Bkz:	Tefsiru Yahya: 88 a. Tefsiru Abdirazzâk: 72 a.	Maâni'l-kur'an: II.337. Tefsiru't-Taberi: XXI.135-136.
59- Bkz:	Tefsiru Yahya: 88 a. Mecâzu'l-kur'an: II.135. Mu'cemu Garibi'l-kur'an: s.170.	Maâni'l-kur'an: II.337. Tefsiru Abdirazzâk: 72 a. Tefsiru't-Taberi: XXI.136.
60- Bkz:	Mesâilu Nâfi: s.259. Maâni'l-kur'an: II.339. Tefsiru't-Taberi: XXI.141. Lisânu'l-Arab: X.160.	Tefsiru Yahya: 88 a. Mecâzu'l-kur'an: II.135. Tefsiru'l-kurtubi: XIV.154.

61 — « قضى نَحْبَهُ » (سورة الأحزاب 23) : مات ، و النَّحْبُ : النفس ، فيما أخبرني أبو عبيدة ، و جمعه : نَحْبٌ ، قال ذو الرمة : عَشِيَّة فَرَّ الْحَارِثِيُّونَ بَعْدَ مَا قَضَى نَحْبَهُ فِي مُلْتَقَى الْخَيْلِ هَوَّبُ .

و النَّحْبُ (ايضاً) : النَّذْرُ . قال جرير بن الخطأني : بِطِحْفَة جَالَدْنَا الْمُلْوَكَ وَخَيْلُنَا عَشِيَّة بِسْطَامِ جَرَيْنَ عَلَى نَحْبٍ .

و النَّحْبُ (ايضاً) : الخِطَارُ و هو : الرِّهَانُ . قال الفرزدق :

و النَّحْبُ (ايضاً) : البَكَاءُ . و منه قولهم : يَنْتَحِبُ .

و النَّحْبُ (ايضاً) : الحاجة و الْهَمَّة ؛ تقول : مالى عندهم نَحْبٌ .

قال مالك بن نويرة الير بو عي :

و النَّحْبُ (ايضاً) : السِّيرُ الْخَفِيفُ الْمَرِّ . [II. 248]

62 — « و الصِّيَاصِيُّ » (سورة الأحزاب 26) : الحصون الْأَطَامُ الَّتِي كَانُوا فِيهَا . قال سُحْيَمْ عَبْدُ بْنِ الْحَسْنَاسِ :

و أَصْبَحَتِ التِّيَارَنَ صَرْعَى وَأَصْبَحَتْ نِسَاءَ تَمِيمَ يَبْتَدِرُنَ الصِّيَاصِيَا .

و الصِّيَاصِيُّ (ايضاً) : القرون . قال النابغة الجعدي :

و سادَةَ رَهْطَى حَتَّى بَقِيَتُ فَرِداً لصِيَاصِيَةِ الْأَعْضَبِ .

و الصِّيَاصِيُّ (ايضاً) : الشوك الذي للنساجين ، فيما أخبرني أبو عبيدة و انشدني للدرید بن الصمة الجُحْشِمِيُّ :

و الصِّيَاصِيُّ (ايضاً) : الْأَرْجُلُ الدِّيْكَةُ نَاتِئَةٌ كَأَنَّهَا الْقَرْوَنُ

61- Bkz:

Mesâilu Nâfi: s.283.

Tefsiru Yahya: 88 b.

Maâni'l-kur'ân: II.340.

Mecâzu'l-kur'ân: II.135.

Tefsiru Abdirazzâk: 72 a.

Mu'cemu garibi'l-kur'ân: s.200.

Tefsiru't-Taberi: XXI.145-147.

Tefsiru'l-kurtubi: XIV.160.

Lisânu'l-Arab: I.750.

62- Bkz:

Gâribu'l-kur'ân: 109 a.

Tefsiru Yahya: 88 b.

Maâni'l-kur'ân: II.340.

Mecâzu'l-kur'ân: II.136.

Tefsiru Abdirazzâk: 72 a.

Mu'cemu garibi'l-kur'ân: s.117.

Tefsiru't-Taberi: XXI.150-154.

Lisânu'l-Arab: VII.52.

Kâsim b.Sallâm: II.110.

الصغار. و الصياصى (ايضا) الأصول . أخبرنى ابو عبيدة ان العرب
تقول : جَدَّ اللَّهِ صِصِيهِ : أَىْ أَصْلَهِ [II. 249]

63 - « المهل » (سورة الدخان . 45) : كُلُّ شَيْءٍ أَذْبَهَ ، مِنْ نَحَاسٍ
أو رصاصٍ أَوْ مَا اشْبَهَ ذَلِكَ ، فِيمَا أَخْبَرَنِي أَبُو عَبِيدَةَ . وَ بَلَغْنَا عَنِ الْحَسْنِ
البصري ، انه قال : و قال الشاعر :
يَسْقِيَهُ رَبُّهُمْ الْمُهَلْ يَسْجُرُ عَهُ يَشْوِي الْوِجْهَ فَهُوَ فِي بَطْنِهِ صَمَرُ .
ويقال إن المهل : صديد الجسد . [I. 363]

64 - « الأفّاك » (سورة الجاثية ٧) : الْكَذَابُ . وَ فِي كِتَابِ اللَّهِ تَعَالَى :
« أَلَا إِنَّهُمْ مِنْ إِفْكِهِمْ لَيَقُولُونَ وَلَدَ اللَّهُ ، وَ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ »
(سورة الصافات ١٥١) . وَ قَالَ رَوْبَرْ بْنُ الْعِجاجَ :
مَا لِإِمْرَئٍ أَفْكَ قَوْلًا إِفْكًا . [I. 358]

65 - « المعكوف » (سورة الفتح ٢٥) : الْمَحْبُوسُ ، قَالَ أَعْشَى بْنُ قَيْسَ ،
بْنُ ثَعْلَبَةَ :

وَ كَانَ السَّمَوَطُ عَكْفَهُ السَّلِيلُكُ بِعِطْفِي جَيْدَاءَ أُمَّ غَزَالٍ . [II. 321]

66 - « شطؤه » (سورة الفتح ٢٩) : فِرَاخَهُ ، وَ وَاحِدَتُهُ : شَطَأَهُ .
تقول العرب : قد أشطأ الزرع ، إذا أخرج فِرَاخَهُ . [I. 545]

67 - و آزره » (سورة الفتح ٢٩) : عاونَهُ ، فَصَارَ الَّذِي قَبْلَهُ مِثْلَ الْأَمْهَاتِ .
قال امرؤ القيس بن حُجْرٍ الكندي :

63- Bkz:	Mesâilu Nâfi: s.282. Tefsîru't-Taberî: XXV.131-132.	Mu'cemu Garibi'l-kur'an: s.197.
64- Bkz:	Mu'cemu'l-Garibi'l-kur'an: s.6.	Tefsîru't-Taberî: XXV.142.
65- Bkz:	Garibu'l-kur'an: 110 a.	Mecâzu'l-kur'an: II.217.
	Mu'cemu Garibi'l-kur'an: s.141. Lisanu'l-Arab: IX.255.	Tefsîru't-Taberî: XXVI.96. Kâsim b.Sallâm: II.184.
66- Bkz:	Garibu'l-kur'an: 110 a. Mu'cemu garibi'l-kur'an: s.104.	Mecâzu'l-kur'an: II.218. Tefsîru't-Taberî: XXVI.112-114.
67- Bkz:	Mecâzu'l-kur'an: II.218. Tefsîru't-Taberî: XXVI.114. Lisanu'l-Arab: IV.18.	Mu'cemu garibi'l-kur'an: s.4. Tefsîru'l-kurtubi: XVI.295.

بِسَاحِنْيَةٍ قد آزَرَ الضَّالَّ نَبَتُهَا مَجَرَّ جِيُوشٍ غَانِينَ وَخُيُوبٍ .
وَقَالَ حَمْدَةُ بْنُ مَالِكَ الْأَرْقَطُ : زَرْعًا وَقَنْصُبًا مَؤْزَرَ النَّبَاتِ . [I. 545]

68 — «المنون» (سورة الطور³⁰) : الموت . وَرَبُّ الْمَنَوْنَ : مَا يَرِيبُ
وَيَعْرُضُ مِنْهَا . قَالَ أَبُو ذُئْبَ الْهُذَلِيٌّ :
أَمِنَ الْمَنَوْنُ وَرَبُّهَا تَوْجَعَ وَالدَّهَرُ لَيْسَ بِمُعْتَبٍ مِنْ يَحْزُنُ .

69 — «الليلة» (سورة الحشر⁵) : من الألوان ، وَهِيَ مَا لَمْ تَكُنْ بِرِّنَيَّةَ
وَلَا عَجْنَوَةَ مِنَ النَّخْلِ ، فِيمَا حَدَثَنَا أَبُو عَبِيدَةَ . قَالَ ذُوالرَّمَةُ :
كَأَنَّ قُسْطُودَى فَوْقَهَا عُشُّ طَائِرٌ عَلَى لِينَةٍ سَوْقَاءَ تَهْفُوْ جُنُوبَهَا . [III.193]

70 — «أوجفتم» (سورة الحشر⁶) : حركَتُمْ وَأَتَعْبَتُمْ فِي السِّيرِ . قَالَ تَمِيمُ بْنُ
أَبِي بْنِ مُقْبِلٍ أَحَدُ بْنِ عَامِرٍ بْنِ صَعْصَعَةَ :

مَذَاوِيدَ بَالِيَضْنِ الْحَدِيثِ صِيقَالَهَا عَنِ الرَّكَبِ أَوْ جَفَوْا
وَالْوَجِيفِ (إِيْضَا) : وجيف القلب والكبده . [III.193]

71 — «عِصَمٌ» (سورة المتحنة¹⁰) : وَاحِدَةُ الْعِصَمِ : عِصْمَةُ ، وَهِيَ
الْحَبْلُ وَالسَّبَبُ . قَالَ أَعْشَى بْنُ قَيْسَ بْنُ ثَعْلَبَةَ :
إِلَى الْمَرْءِ قَبَسِينَ نُطَبِّلُ السُّرَى وَنَأْخُذُ مِنْ كُلِّ حَيٍّ عِصَمَ . [II.326]

72 — «الرَّهَقَ» (سورة الجن⁶) : الطغيان والسفه . قَالَ رَوْبَةُ بْنُ العَجَاجَ :
إِذَا تَسْتَبَّى الْهَيَامَةُ الْمُرَاهَقَا .

68- Bkz: Tefsiru Abdirazzâk: 91 b. Mu'cemu garibi'l-kur'an: s.195.

Tefsiru't-Taberî: XXVII.31-32 Tefsiru'l-kurtubi: XVII.72.
Lisânu'l-Arab: XIII.415.

69- Bkz: Garibu'l-kur'an: 110 b. Mecâzu'l-kur'an: II.256.
Tefsiru Abdirazzâk: 96 a. Mu'cemu Garibi'l-kur'an: s.188.

Tefsiru't-Taberî: XXVIII.32-33. Kâsim b.Sallâm: II.216.

70- Bkz: Mecâzu'l-kur'an: II.256. Tefsiru Abdirazzâk: 96 a.
Tefsiru't-Taberî: XXVIII.35-36.

71- Bkz: Mecâzu'l-kur'an: II.257. Tefsiru't-Taberî: XXVIII.71-73.

72- Bkz: Garibu'l-kur'an (Atf Ef.) 106 b. Mecâzu'l-kur'an: II.272.
Tefsiru't-Taberî: XXIX.108-109. Kâsim b.Sallâm: II.240.

و الرهق (ايضاً) : طَلَبْك الشَّيْءَ حَتَّى تَدْنُو مِنْهُ ، فَتَأْخُذْهُ أَوْلًا تَأْخُذْهُ . قال رؤبة بن العجاج يصف حمير و حش : بَصَبَصْنَ وَاقْسَعَرَنَ مِنْ خَوْفِ الرَّهَقِ .

و الرهق (ايضاً) مصدر لقول الرجل للرجل : رَهِيقْتُ إِلَّا ثُمَّ أَوْلَا عَسْرَهُ ، الذي أرهقني رهقا شديدا ، أى حملتُ الاثم او العسر الذي حملته حملا شديدا ، وفي كتاب الله تعالى : « فَخَسِينَا أَنْ يُرْهِيقَهُمَا طَغْيَانًا وَ كُفْرًا » (سورة الكهنون ⁸⁰) و قوله « وَلَا تُرْهِيقَنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا » (سورة الكهف ⁷³) . [I. 206]

73 - « الأنفال » (سورة المزمل ¹²) : القيود ؛ واحدها : نِكْلٌ . قال رؤبة بن العجاج : يَكْفِيكِ نِكْلٌ بِغْيَ كُلٍّ نِكْلٌ . [I. 671]

74 - « الأندود » (سورة البروج ⁴) : الحفر المستطيل في الأرض ، كالخندق والجدول و نحوه ، و جمعه : أَخَادِيد . قال ذو الرمة : من العراقية اللاتي يحيط بها بين الفلاة وبين النخل أندود ، و يقال : لأثر السيف والسكنين في الجلد ، وأثر السوط و نحوه . أندود ، و جمعه : أَخَادِيد [I. 36]

75 - « سَجَا » سورة الصبح ²) : سكن ؛ قال امية بن أبي الصلت الثقفي : إِذْ أَتَى مَوْهِنَا وَقَدْ نَامَ صَبَجْنِي وَسَجَا اللَّيْلَ بِالظَّلَامِ الْبَاهِمِ . [I. 242]

76 - « وَالْعَائِلَ » (سورة الصبح ⁸) الفقر . قال أبو خراش الهذلي : إِلَى بَيْتِهِ يَأْوِي الضَّرِيكُ إِذَا شَتَا وَمُسْتَبِحٌ بِالِّدَّارِ يَسِينَ عَائِلَ .

73- Bkz:

Mecâzu'l-kur'ân: II.273.
Mu'cemu Garibi'l-kur'ân: s.211.

Tefsiru Abdirazzâk: 101 b.
Tefsiru't-Taberî: XXIX.124-125.

74- Bkz:

Tefsiru Abdirazzâk: 105 b.
Tefsiru't-Taberî: XXX.132-135.

Mu'cemu Garibi'l-kur'ân: s.45.

75- Bkz:

Mecâzu'l-kur'ân: II.302.
Mu'cemu Garibi'l-kur'ân: s.86.

Tefsiru Abdirazzâk: 107 b.
Tefsiru't-Taberî: XXX.229-230.

76- Bkz:

Mecâzu'l-kur'ân: II.302.
Tefsiru't-Taberî: XXX.233.

Mu'cemu Garibi'l-kur'ân: s.144.

و جمعه : عالة و عيل . و العائل (ايضا) : الذى يعول العيال . و العائل (ايضا) : الخائف . و في كتاب الله تعالى : « ذلِكَ أَدْنَى أَلَا تَعُولُوا » (سورة النساء ٣) . و قال ابو طالب : و العائل (ايضا) ، الشئ المُشْقِلُ المُعْنِي . يقول الرجل : قد عالني هذ الأمر : أى أتلقى و أعياني . قال الفرزدق : [I. 242]

٧٧ - « لنسفأً » (سورة العلق ١٥) : لنـجـذـبـنـ و لـنـأـخـذـنـ . قال الشاعر : قوم اذا سـمـيـعـوا الصـرـاخـ رـأـيـتـهـ من بين مـلـجـمـ مـهـرـهـ او سـافـعـ . [I. 311]

٧٨ - « و النادى » (سورة العلق ١٦) : الحـلـسـ الـذـى يـجـتـمـعـ فـيـهـ الـقـوـمـ وـ يـقـضـبـونـ فـيـهـ أـمـوـرـهـ ، وـ فـيـ كـتـابـ اللـهـ تـعـالـىـ : « و تـأـتـوـنـ فـيـ نـادـيـكـمـ الـمـنـكـرـ » (سورة العنكبوت ٢٩) . و هو النـدـىـ . قال عـبـيدـ بـنـ الـأـبـرـصـ : إـذـهـبـ إـلـيـكـ فـإـنـىـ مـنـ بـنـىـ أـسـدـ أـهـلـ النـدـىـ وـ أـهـلـ الـجـودـ وـ الـنـادـىـ وـ فـيـ كـتـابـ اللـهـ تـعـالـىـ : « و أـحـسـنـ نـدـيـاـ » (سورة مريم ٧٣) . و جمعه : أندية . فليدع أهل ناديه . و يقال : النادى : الجلساء . [I. 311]

٧٩ - « و الزبانية » (سورة العلق ١٨) : الغـلـاظـ الشـدـادـ ، وـ هـمـ فـيـ هـذـاـ الـمـوـضـعـ خـزـنـةـ النـارـ . وـ الزـبـانـيـةـ (اـيـضاـ) فـيـ الدـنـيـاـ : أـعـوـانـ الرـجـلـ ، الـذـينـ يـخـدـمـونـهـ وـ يـعـيـنـونـهـ ، وـ الـواـحـدـ : زـبـانـيـةـ . قال ابن الـرـبـعـرـىـ فـيـ ذـلـكـ : مـطـاعـيـمـ فـيـ الـمـقـرـىـ مـطـاعـيـنـ فـيـ الـوـغـىـ زـبـانـيـةـ غـلـبـ عـيـظـامـ حـلـاوـمـهاـ . [I. 312]

77- Bkz:

Garibu'l-kur'an: 111 b-112 a.

Mu'cemu Garibi'l-kur'an: s.90.

Tefsiru'l-kurtubi: XX.135.

Kâsim b.Sallâm: II.269.

Mecâzu'l-kur'an: II.304.

Tefsiru't-Taberi: XXX.255.

Lisanu'l-Arab: VIII.158.

78- Bkz:

Mesâilu Nâfi: s.284.

Tefsiru Abdirazzâk: 108 b.

Tefsiru't-Taberi: XXX.256-257.

Mecâzu'l-kur'an: II.304.

Mu'cemu Garibi'l-kur'an: s.202.

79- Bkz:

Mecâzu'l-kur'an: II.304.

Mu'cemu Garibi'l-kur'an: s.78.

Tefsiru'l-kurtubi: XX.126.

Tefsiru Abdirazzâk: 108 b.

Tefsiru't-Taberi: XXX.257.

80 - «الهمزة» (سورة الهمزة^١) : الذي يشم الرجل علانية ، ويكتسر عينيه عليه ، ويغمز به . قال حسان بن ثابت :

هَمْزَتُكَ فَاخْتَضَعْتُ لِذلِّ نَفْسِي بِقَافِيَّةِ تَاجِجٍ كَالشُّواظِ .

[I. 356] و جمعه : هُمَزَات .

81 - «واللمزة» (سورة الهمزة^١) : الذي يعيّب الناس سرًا و يؤذّهم . قال رؤبة بن العجاج : في ظَلَلٍ عَصْرَى باطلي و لمزنى . [I. 357] و جمعه : لمزات .

82 - «الأبابيل» (سورة الفيل^٣) : الجمادات ولم تتكلم لها العرب بوحد علمناه . [I. 55]

83 - «السيجيّل» (سورة الفيل^٤) : فاخبرني يونس النحوي و أبو عبيدة أنه عند العرب : الشديد الصلب ، قال رؤبة بن العجاج :

و مَسَّهُمْ مَامِسُ أَصْحَابَ الْفَيْلِ تَرْمِيمُ حَجَارَةٍ مِنْ سِيجِيلٍ .

و لَعْبَتْ طَيْرٌ بَمْ أَبَابِيلِ .

ذكر بعض المفسرين أنّما كلمتان بالفارسية ؛ جعلتهما العرب كلمة واحدة ، وإنما هو سننج و جل ، يعني بالسننج : الحجر ، والجلل :

الطين . يعني : الحجارة من هذين الجنسين : الحجر و الطين . [I. 55]

84 - «والعصاف» (سورة الفيل^٥) : ورق الزرع الذي لم يقصّ ،

80- Bkz:	Mecâzu'l-kur'an: II.311.	Tefsiru Abdirazzâk: 109 b.
	Mu'cemu Garibi'l-kur'an: s.217.	Tefsiru't-Taberi: XXX.291-292.
	Tefsiru'l-kurtubi: XX.181.	
82- Bkz:	Mesâilu Nâfi: s.238	Mecâzu'l-kur'an: II.312.
	Tefsiru Abdirazzâk: 109 b.	Mu'cemu Garibi'l-kur'an: s.1.
	Tefsiru't-Taberi: XXX.296-298.	
83- Bkz:	Mecâzu'l-kur'an: II.312.	Mu'cemu Garibil-kur'an: s.85.
	Tefsiru't-Taberi: XXX.298-299.	
84- Bkz:	Mecâzu'l-kur'an: II.312.	Tefsiru Abdirazzâk: 109 b.
	Mu'cemu Garibi'l-kur'an: s.137.	Tefsiru't-Taberi: XXX. 304.
	Tefsiru'l-kurtubi: XX.199.	Lisanu'l-Arab: IX.247.

و واحده عَصْفَةٌ . قال : و أخبرني أبو عبيدة النحوي أنه يقال له : العُصافَةُ و العَصَبَةُ . و انشدَنِي لعلمة بن عبدة :

تَسْقِي مَذَانِبَ قَدْ مَالَتْ عَصَبَتُهَا حَدُورُهَا مِنْ أَنَّ الْمَاءَ مَطْمُومٌ . [I. 55]

85 - « تَبَسَّتْ » (سورة تبت 1) : خَسِيرَةٌ . و التبَابُ : الخسران . قال حبيب بن خدرة الخارجى :

يَا طَيِّبَ إِنَّا فِي مَعْشِرِ ذَهَبٍ مَسْعَاتُهُمْ نِي التَّبَابِ وَالتَّبَابِ [I. 352]

86 - « الجيد » (سورة تبت 5) : العنق . قال أعشى بن قيس بن ثعلبة :

يَوْمَ تَبَدِّلُ لَنَا قُتُلَةٌ عَنْ جِيدِ أَسِيلٍ تَرِينُهُ الْأَطْوَاقُ . و جمعه : أجياد . [I. 355]

87 - « و المسد » (سورة تبت 5) : شَجَرٌ يَدْقُ كَلَّا يَدْقُ الْكَتَانَ فَفَنَّمْ مِنْهُ حِبَالٌ . قال النابغة الذبياني :

مَقْذُوقَةٌ بَدَّ خَيْسَنَ النَّحْضَنَ بَازُلُهَا لَهُ صَرِيفٌ صَرِيفٌ الْقَعْدُو بِالْمَسَدِ . [I. 355]

و واحده : مَسَدَّةٌ .

88 - « الصمد » (سورة الاخلاص 2) . الَّذِي يُصَمَّدُ إِلَيْهِ ، و يُفْزَعُ إِلَيْهِ ، قالت هند بنت معبد بن نضلة تبكي عمرو بن مسعود ، و خالد بن نضلة ، عَمَّيْهَا الأَسْدِيَّيْنِ ، و هما اللذان قتل النعمان بن المنذر السخمي ، و بني الغَرَبَيْنِ اللَّذِيْنِ بِالْكَوْفَةِ عَلَيْهِمَا :

أَلَا بَكَرَ النَّاعِيِّ بِخَيْرِيِّ بَنِي أَسْدٍ

بعمره بن مسعود و بالسيِّدِ الصَّمَدِ . [I. 572]

85- Bkz:

Mesâilü Nâfi: s.243.

Mecazu'l-kur'an: II.315.

Tefsirü Abdırrazzak: 110 b.

Mu'cemü Garibi'l-kur'an: s.19.

Tefsirü't-Taberi: XXX.336-337.

86- Bkz:

Tefsirü't-Taberi: XXX.340.

Tefsirü Abdırrazzak: 110 b.

87- Bkz:

Mecazu'l-kur'an: II.315.

Tefsirü Abdırrazzak: 110 b.

Mu'cemü Garibi'l-kur'an: s.193.

Tefsirü't-Taberi: XXX.340-342.

Tefsirü'l-kurtubi: XX.241.

88- Bkz:

Mecazu'l-kur'an: II.316.

Tefsirü Abdırrazzak: 110 b.

Mu'cemü Garibi'l-kur'an: s.116.

Tefsirü't-Taberi: XXX. 344-347.

Tefsirü'l-kurtubi: XX.245.

Lisanu'l-Arab: III.258.